

הסוכר בתה המר

רות גונן

וענקים. ואולם הם עוררו את חמתם של המחנכים, בניגוד לספרים ה'טובים' שקנו ההורים בני המעמד הגבוה לילדיהם.

עוד יצירות מאוירות, זולות ונפוצות, שנפתשו אף הן כנחותות אך היו אהובות על הילדים, היו 'הדפים המקופלים' בגרמניה, ו'הציורים הפופולריים' בצרפת. אלו היו גילי יונות גדולים שחולקו ל'מלבנים' שבהם סיפרים משעשעים בתמונות, או סיפורים בעלי מוסר השכל 'נורא', והם מוכרים באופיים את דפי הקומיקס העכשוויים. דווקא ביצירות זולות אלו התממשה לראשונה פונקציה שחשיבותה הוכרה במלואה רק בסוף המאה ה-19: ההנאה לשמה, שלא הייתה עדיין מובנת מאליה במאה ה-18. אולם גם הספרים שנקנו לבני המעמד הגבוה והבינוני עברו שינוי בתפיסתם החינוכית והדבר התבטא, לדוגמה, בעיבוד של ספר התנ"ך שהותאם ליכולת התפיסה הילדית, תוך ניסיון להפוך את העיון בו לחוויה מהנה.

במשך המאה ה-18 עלה באנגליה המעמד הבינוני, שחייו היו מרוכזים במשפחה ובילד, ומו"לים רבים החליטו להוציא לאור ספרי ילדים מאוירים, צבעוניים ומעוטרי והג, שנועדו לאוכלוסיה זו, במטרה גלויה ומוצהרת להנות את האדונים הצעירים והגבירות הצעירות. במחצית השנייה של המאה ה-18 הבינו המו"לים את הפוטנציאל הטמון בילדים כקהל צרכנים חדש בעל דרישות מיוחדות משלו, ותפסו את האיור כמרכיב מרכזי וחשוב בדרישות אלו. הם אספו ממקור רות שונים ומקריים מלאי של איורים שונים, ויצרו סביבם סיפור או סדרת סיפורים. האיורים שהיו ברשותם חזרו והופיעו בספרים שונים בעלי משמעויות שונות, ואיורים בעלי

באופן נעים, וטען שאיורים יכולים לזרז את לימוד הקריאה תוך יצירת הקשרים חזותיים, השכיל להכניס אפקט של הנאה לספרי הילימוד של הילדים בני המעמד העליון, עליידי שימוש במשלים מאוירים.

בסוף המאה ה-17 החלו להופיע ספרים מאוירים לילדים, וביניהם משלי איזופוס, ספרי אמפלות שהוסיפו לקח כתוב לכל תמונת-סמל בעלת מסר מוסרי, ואף ספרי אגדות ראשונים, כגון אגדת אצבעוני, שהיא אחת האגדות העתיקות ביותר. במאה ה-18 החלו להופיע ה'פ'צ'וקס', ספרונים קטנים וזולים שהכילו הרפטי עץ ועצים והופצו עליידי רוכלים בשווקים, בכפרים ובמקומות יישוב עירוניים. היו בהם טקסטים ללימוד ה'אלף-בית', אגדות-עם, סיפורי פיות שנחשבו ל'טעותיים' וסיפורי 'אמא-אווזה' משעשעים. גודלם של ספרים אלו היה כגודל כף יד, הם הודפסו באות קטנה וצפופה בשיטות דפוס זולות ופשוטות, באיכות גרועה, על גבי נייר זול, ועוטרו בהדפסי עץ שנעשו בידי מאיירים בלתי ידועים. האיורים בספרים אלו, שנתפשו עליידי חוקרים רבים כ'חסרי עידון ונוי', המשיכו להופיע גם במאה ה-19, ותיארו לראשונה דמויות דמיוניות של פיות

עולם במאות הקודמות היה עולם בעל גירויים חזותיים מצוירים מוגבלים ונדירים, וגם ספרי הילימוד לילדים, שנועדו לבני המעמד הגבוה בלבד, לא יצאו מכלל זה. כבר בגיל צעיר ביותר 'עונג' הילדים בלימודים מופשטים, שכללו תיאולוגיה, שפות זרות ועתיקות ומתמטיקה, ללא כל אלמנט שיקל עליהם. לכן גדולה כל כך המהפכה שחולל ספר הלימוד המאויר 'אורפיס פיק' טוס', שהוציא לאור הבישוף עמוס קומניוס בנירנברג, ב-1658. הוא טען כי צריך לאפשר

משמאל: 'אורפיס פיקטוס', ספר הלימוד המאויר שהוציא לאור הבישוף עמוס קומניוס ב-1658. אייר: פאול קרויצברגר

לילדים קשר אסוציאטיבי בין המלה הכתובה ובין הדימוי המצויר שלה, כדי לקסום ללבם ולהקל על תלמודם. הספר הכיל 150 הרפטי עץ קטנים, בגודל של כולי רואר, מעשה ידיו של פאול קרויצברגר. הוא היווה פריצת דרך בתחום הספר המאויר לילדים והודפס באיך ספור מהדורות, תרגומים וחקיקיים. אפילו גיתה, המשורר הגרמני המפורסם שחי כ-100 שנה לאחר הופעתו הראשונה של הספר 'אור-ביס פיקטוס', הזכיר אותו בהערכה כספר המאויר הראשון שלו.

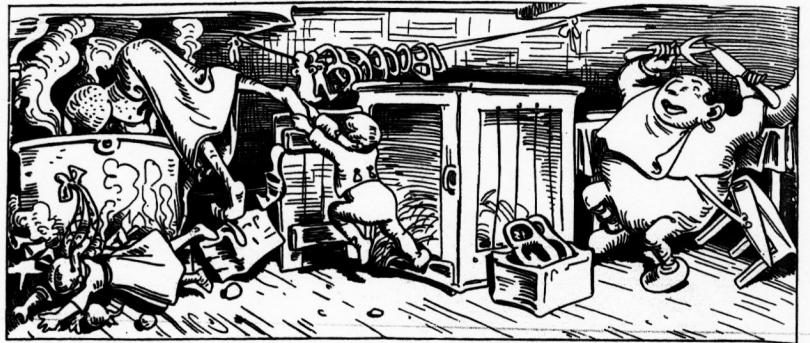
'שיעורים קלים לקוראים צעירים', יצא לאור בידי ס'א האולנד באוניה, ב-1845

לאחר קומניוס החל האיור להשתרש לא רק כאלמנט ממחיש ומפתח בספרי הלימוד, אלא כאלמנט מרכזי לדברי המוסר שנספר. המחנך האנגלי ג'ון לוק, שקבל על מחסור בספרים מהנים שיעבירו מסרים חינוכיים

מוסר-השכל 'נורא', חיתוך עץ, פרנץ פוקי, 1849. סיגון שפוחח לימים בידי וילהלם בוש

הלימודית-מוסרית מראשית דרכה של הספרות לילדים. הראשונה והמרכזית שבהן הייתה מעין היתר להנאה ולשעשוע, והשנייה, שהייתה קונדסית ומרשעת-משהו, התקרבה לביקורת חברתית לגלגנית ולקרייק-טורה של מחאה. המאה ה-19, שבה צמחה העיתונות המקצועית, הייתה מאה פחות יציבה מקודמתה. התערערות סמכותו של המעמד הגבוה והופעתה של הקריקטורה באי-רופה ובאנגליה, השתקפו גם באיור ספרי הילדים. דוגמאות לכך מהווים איוריהם של רודולף טופפר השווייצרי, שהפך לאחד מאבות הקומיקס; של גרנוויל (שם העט של האמן I. Gerard), שלא חס על הבורגנות הצרפתית ואייר אותה בדמות חיות לכושות בבגדי אדר-נים; ושל וילהלם בוש, שאיוריו הם מן היצירות ההומוריסטיות החשובות ביותר

וילהלם בוש, הנזל דחף את המכשפה ברגלה וזו אל תוך הסיר נפלה

אחד באיורים הזוהים, שעברו בסבב מילד לילד. שיטת צביעה זו נמשכה גם במאה ה-19, כאשר הספרים לילדים נמכרו בשתי גרסאות, האחת וולה יותר, עם איורים בשחור-לבן, שנמכרה בחצי פני, והשנייה יקרה יותר, בפני אחד באיורים צבעים ביד. ואולם, במאה ה-17 וה-18 היו עדיין מאיירי ספרי הילדים אנונימיים, עבורתם לא הוערכה ולא יוחסה להם כל חשיבות כאמנים. שמש לא הוזכר על גבי שער הספר וחתימתם על האיורים הייתה נדירה ונעשתה לרוב בראשי תיבות בלבד. המאייר הראשון שהתפרסם בשמו היה תומס בּוּוִיק, שעבד באנגליה בסוף המאה ה-18. הוא עשה איורים

איכיות חזותיות שונות, בסגנון שונה ובגד-לים שונים הופיעו בספר אחד. המו"ל ניוֹבֶרְי השכיל לשלב בספריו שתי 'שפות' שונות, שנועדו לשני סוגי קהל שונים. הטקסט היה מורכב מתכנים שמרניים ומוסריים, בעוד שפע האלמנטים החזותיים נועד במפורש לשעשע את הילד ולבררו. ניובריי, שטען כי הספרים לילדים חייבים להיות מעוצבים במיוחד בעבורם, טרח לגלף סט מיוחד של אותיות 'אֵב', השיג תחריטי נחשת מיוחדים ועטף את הספרים בנייר הולנדי פרחוני ומוזהב המזכיר נייר עטיפה של ממתקים. הממד החזותי בספרי הילדים תפס מקום חשוב יותר ויותר בניסיון להמתיק

תומס בּוּוִיק, ילדים משחקים על מצבות, 1797

בהיסטוריה של הספר המאויר לילדים. הספר 'מקס ומוריץ' זכור לרבים כספר קונדסית משעשע, למרות קצם המר והאכזר של גיבוריו, במידה רבה תודות לאיוריו של בוש. גם איוריו של הקריקטוריסט האנגלי ג'ורג' קרייקשנק העמידו באור מגוחך את אורחותיהם המוסריות והשמרניות של בני החברה הגבוהה בתחילת המאה ה-19, ורמזו כי ניתן לא רק ליהנות ולהשתעשע, אלא גם ללעוג ולפרוק מתחים חברתיים, כפי שעשה, למשל, ב'אלף-בית הקומי' שיצא לאור ב-1836. המגמה החדשה באיור ספרי הילדים ניכרת גם בספריו של האנגלי ויליאם טקרי, שאיוריו 'תפסו' אנשי מעלה במצבים מביכים ולא 'מכובדים'. לשיאה הגיעה המגמה

ויליאם טאקרי, 1855

גרנוויל, 1845. לא חס על הבורגנות הצרפתית

לילדים על גבי פורמאטים גדולים, ושמו הופיע על שער הספר, ליד שמו של המחבר. המהפך שהנהיג התבטא גם בתכנים של איוריו. חיתוכי-העץ המברחים שלו היו מפלט נעים מרברי המוסר שבטקסט והיו כה פופולריים, עד כי הועתקו שוב ושוב בספרי ילדים שונים אף ללא ידיעתו. במאה ה-19 לחלו לאיור אט אט שתי מגמות ערכיות, שהיו היפוכה של המגמה

חיים בעלי עקרונות מוסריים נוקשים למדי: הוא היה הסוכר בתה המר. כדי להאדיר עוד את הנאתם של הקוראים הצעירים, ומאחר שרוב הספרים לילדים נדפסו ללא צבע, נהוג היה להוסיף בחלק מן הספרים צביעה ידנית. האיורים נצבעו בצבע עיניים בידי ילדים שעבדו בנתי-ההוצאה, על פי רגמ-על (מאסטר) שהונח לפנייהם. כל ילד היה אחראי לצבע אחד ולצביעתו של פרט

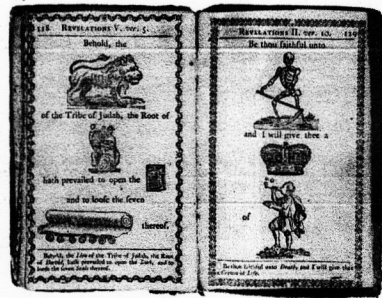

אדוארד ליר, 1870:
 'היה היה איש עם
 מקל, שעמד מול
 ציפור והסתכל.
 שאלו: 'היא קטנה?
 'לא ולא', הוא ענה,
 'מסתירה שיחבר
 בנקלו'

שיצאו לאור באנגליה במאה ה-19 עלידי מו"ל בשם ג'ון ווליס, היו חלק מן התפיסה שהחלה להקדיש לצד החזותי של הספר המאיר מקום שווה לזה של הטקסט. 'ארגוני הספרים' היו קופסאות עץ קטנות בדמות ארוי ספרים ומגירות, שהכילו סטים של ספרי אגדות זעירים, ואופנה זו של סט ספרוני זעיר בתוך קופסה קשיחה, נמשכת עד ימינו אלה וקוצרת הצלחה רבה בקרב הילדים. עצמתו של המרכיב המשחקי באיור ספרו ילדים, הלכה וגברה: אפילו התנ"ך יצא בדמות של 'דבוס' (חידת ציור) יצירתי והפסוקים אורו במקום להיכתב ואיפשר לילד להשתתף באופן פעיל בקריאת הטקסט השלם. דוגמה לספר מסוג כזה הוא 'התנ"ך ההירוגליפי המורדני', שיצא לאור באנגליו ב-1815.

וקונרסיים, הפורעים הן את הערכים האמנר תיים האקדמיים המחייבים והן את ערכי החברה הבורגנית המסודרת. ב-1807 פתח ויליאם רוסקו באנגליה את עידן 'ספרי הצעצוע', בספר 'נשף הפרפרים'. הספר, המתמקד בדמות של ילד בלבוש קל ולא מחייב, המזמין את חבריו לצאת עמו אל הטבע הכפרי הפתוח, משרה אווירה של עלי-זות והנאה. הוא היה מבוקש מאוד, והוכיח כי האיור, המזמין להרפתקה מלאת דמיון וחופש, הוא מרכיב חשוב בספר המיועד לילדים. לאחר הצלחת 'נשף הפרפרים', הופיעו עוד ספרי משחק רבים שיצרו סביבה חזותית מבררת ומשעשעת לתכנים ולנושאים שונים, החל מספרי הדרכה להתנהגות טובה וכלה בשירי 'אמא אווה'. חלק מ'ספרי הצעצוע' הכילו דפים לגזירה שנועדו להדבקה בתוך ציורים מוכנים, ואחרים היו ספרים שנפתחו כתיאטרון תלת-ממדי. גם 'ארגוני הספרים',

כפולת-עמודים מחוק תנ"ך הירוגליפי, שיצא לאור ב-1783

החדשה בספריו של אדוארד ליר, שהיה במקצועו רשם-חיות אקדמי ורציני. ספריו, ביניהם 'ספר הנונסנס' (1846) ו-'עוד נונסנס' (1874), שומרים על רעננותם עד היום ומהווים דגם יסוד לספרי נונסנס עכשוויים. יש בהם חמשי-רים משוללי היגיון מקובל המפירים את הסדר המקובל, לצד איורים משורבטים, מוזרים

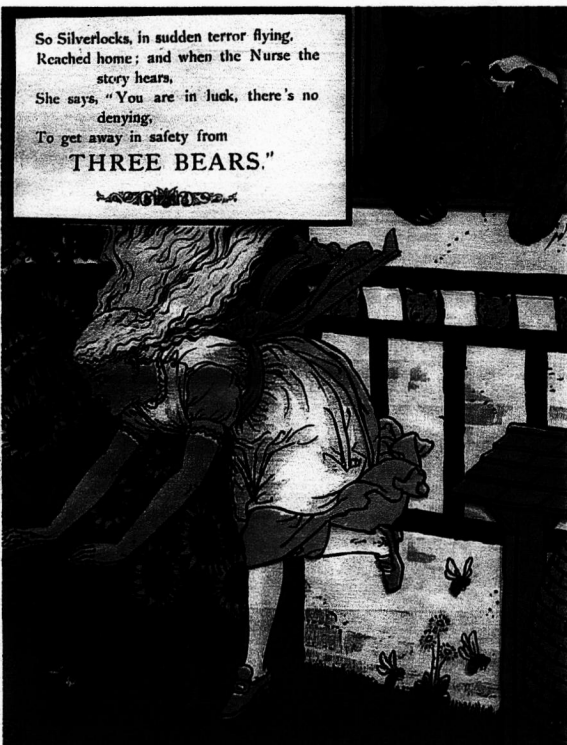

המתנה' נוצרו מלכתחילה כספרים בעלי הידור אסתטי רב ולא נועדו למגע ידיו של ילד, למרות שעסקו בעולם האגדות שכביכול מיועד לו. אלו היו למעשה חפצי אמנות במספר עותקים מוגבל, שכוונו לקהל מבוגר, בעל אמצעים ואנין טעם, והציורים המקוריים שמהם נדפסו האיורים, הוצגו בגלריות לאמינות בלונדון ונמכרו כיצירות אמנות לכל

לו את היפים שבספריו. שיתוף זה התבסס על פילוסופיה משותפת, לפיה יש ליצור בעבור ילדים ספרים בעלי ערך אסתטי, ויש ליצור ספרים כחפצים אסתטיים מושלמים, החל באיכות הנייר, ההדפסה, עיצוב העמודים כמיפתח שלם (ולא כבודדים), הטיפוגראפיה והכריכה המיוחדת, וכלה בשוליים, בקישוט הנלווה ובעמודי השער והסיום. הם הוציאו ספרי אגדות מאוירים ומודפסים בצבע, במחיר גבוה פי ששה מזה שהיה נהוג בשוק. הצבעים בספריהם 'שטוחים' ומוקפים בקו מיתאר שחור, בהשראת ההדפסים היפניים, והעיצוב שלהם נשאב מכתבי-היד המעוטרים של ימי הביניים.

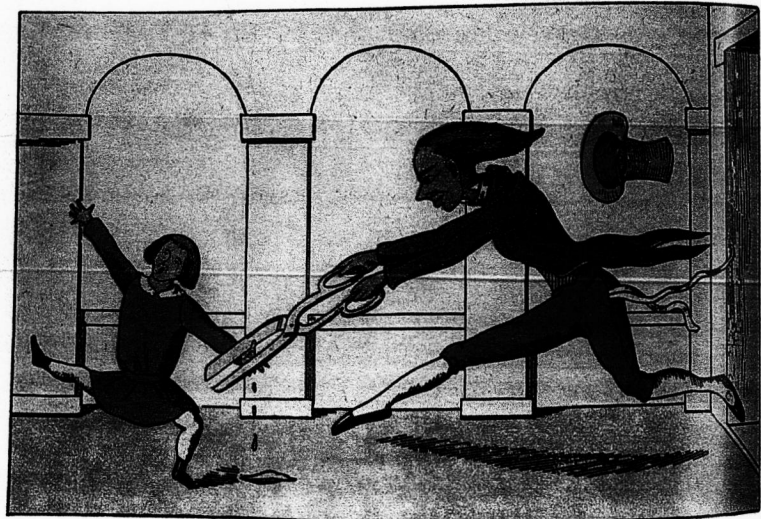
ויליאם רוסקו, מחוך 'נשף הפרפרים', 1807

So Silverlocks, in sudden terror flying,
Reached home; and when the Nurse the
story hears,
She says, "You are in luck, there's no
denying,
To get away in safety from
THREE BEARS."

וולטר קרין, אונלי (1845-1915)

דבר. כספרים אלו, היוצאים כיום לאור במה דורות זולות יותר המוצאות את מקומן על מדפי ספרי הילדים, מתואר עולם הילדות כעולם אידילי של סדר, יופי ושלמות, המתבטא בצבעים רכים וורודים, בדמויות עדינות, ובנופים כפריים פסטוראליים, רחוק מהתמודדות עם ריאליזם מכוּעַר או בעייתי. □

היינריך הופמן, גרמני, 1876

ריצ'ארד דויל, אונלי (1822-1892)

